

تاریخچه پول کاغذی از قدیم تا یورو

ترجمه: محمد ضیائی بیگدلی*

پول نو و یکسان در منطقه‌ای وسیع

اول ژانویه ۲۰۰۲ بزرگترین گستره توزیع اسکناس‌های نو در تاریخ را در یک روز واحد به خود خواهد دید. ممکن است این جریان به آرامی پشت سر گذاشته شود، ولی تاریخ پول کاغذی مملو از هشدار است. ظرف چند ماه گذشته، ۱۴ میلیارد برگ اسکناس جدید از ۵۰۰ یورویی (۴۴۰ دلار) تا ۵ یورویی توسط ۱۲ کشور اروپایی^(۱) که پول واحد اروپا یعنی یورو را پذیرفته‌اند، چاپ و ده میلیارد برگ از اول ژانویه ۲۰۰۲ یعنی روز تعطیل رسمی در اروپا، همراه با ۵۰ میلیارد عدد از سکه‌های جدید به جریان خواهد افتاد و این مقیاس عجیبی است.^(۲) این اقدامات آن قدر اعجاب‌آور است که بانک مرکزی اروپا آن را «بزرگترین سامان‌دهی زمان صلح» ارزیابی کرده‌است.

جای تعجب نیست که تعداد زیادی از بدبینان اقتصادی پیش‌بینی بحران نمایند. از جمله پیش‌بینی‌ها می‌توان به این موارد اشاره کرد: صف‌های طولیل در ایستگاه‌های

* - دکتر محمد ضیائی بیگدلی: مدیر آموزش بانک سپه و عضو هیأت علمی دانشگاه.

۱- دوازده کشور اروپایی که یورو را به‌عنوان پول مشترک پذیرفته‌اند عبارتند از: اتریش، بلژیک، فنلاند، فرانسه، آلمان، یونان، ایرلند، ایتالیا، لوکزامبورگ، هلند، پرتغال و اسپانیا.

۲- این مقاله قبل از انتشار اسکناس یورو نوشته شده‌است.

راه آهن و ادوات پست، سردرگمی مشتریان سالخورده فروشگاه‌ها که نه فقط ناگزیر تبدیل پول خود هستند بلکه مجبور به انجام محاسباتی تبدیل تا ۶ رقم اعشار نیز می‌باشند؛ این در صورتی است که اسکناس‌های قدیمی پول ملی آنها نیز برای مدتی بین چهار تا هشت هفته کماکان در جریان خواهد بود، همچنین سوءاستفاده فروشندگان جزئی از این وضعیت برای افزایش قیمت‌ها و تعداد مشتریان یورو فرض دیگری است. بدتر از همه اینکه خلافکاران اروپایی از موقعیت پیش آمده برای آنچه می‌شود آن را بزرگترین فرصت در تاریخ تلقی کرد، یعنی تولید و به جریان افتادن اسکناس‌های جعلی، به نحوی بهره خواهند بود.

البته احتمالاً، اکثر این بحث‌های نگران‌کننده می‌تواند اغراق آمیز باشد. با این همه تاریخ پول کاغذی اتفاقات بسیار ناگواری را به خود دیده است و تعداد کمی از ناشران پول کاغذی تمام مشکلات پدید آمده را حل کرده‌اند.

رویاهای کاغذی

گرترود اشتاین^(۱) زمانی گفته بود: «چیزی که حیوانات را از انسانها متمایز می‌سازد پول است». تلاش برای یافتن وسیله مبادله تقریباً هم سن بشر است. ضرب سکه توسط کروسوس، پادشاه لیدی (کسی که آنقدر شایسته کارش شد که موجب کاهش ارزش سکه‌ها گردید) اختراع شد، در دوران گذشته در مکان‌های مختلف در بین کالاها از شکلات (آزتک‌ها)، صدف (جزیره‌نشینان اقیانوس آرام)، کره (اسکاندیناویایی‌های عهد باستان) و نمک (از آنچه کلمه Salary به معنی حقوق و دستمزد، منشعب شده است) به‌عنوان وسیله مبادله استفاده می‌شد. در اروپا پس از جنگ جهانی دوم، سیگار مورد استفاده قرار می‌گرفت و در ایتالیا تا دهه ۱۹۷۰ میلادی، آب‌نبات به‌عنوان پول خرد، وسیله مبادله بود.

پول کاغذی در مقایسه با کالا، سکه یا آب‌نبات، مانع بزرگتری بر سر راه خود

1- Gertrude Stein

داشت: اعتبار‌پذیری چیزی که از ارزش ذاتی برخوردار نبود. با این وجود، اندیشه استفاده از کاغذ به عنوان پول، تقریباً همان عمر کاغذ را دارد. نخستین مردمانی که از کاغذ به عنوان پول استفاده کردند، چینی‌ها بودند که قدیمی‌ترین اسکناس را بیش از یک هزار سال پیش چاپ کردند. لیکن آنان نیز، همانند کراسوس، به قدری شیفته کار خود شدند که رشد بیش از حد پولی را بوجود آوردند و موجب بروز تورم گشتند. حتی پیش از این در قرن یازدهم میلادی، انتشار اسکناس در چین به طوری که ال‌سی گودریچ، تاریخ‌دان چین گفته‌است، آنقدر به کاهش ارزش پول منجر شد که آن را می‌توان با شرایط و اوضاع کشورهای آلمان و شوروی بعد از جنگ جهانی اول مقایسه نمود.

مشهورترین ناشر اسکناس در چین کوبلای خان مغول بود که در قرن سیزدهم میلادی بر چین حکومت می‌کرد. او تصویب کرد که بازرگانان تحت هر شرایطی حتی مرگ، اسکناس‌های وی را بپذیرند و با آنها معاملات خود را انجام دهند. برای تشویق بیشتر، وی تمام طلا و نقره کشور را مصادره کرد، این پولهای کاغذی حتی توسط بازرگانان خارجی نیز خریداری گردیده بود. مارکو پولو از کارآیی سیستم پولی چینی‌ها بسیار شگفت‌زده شده بود. با این همه انتشار اسکناس در سایر نقاط با موفقیت مواجه نشد. در ایران در سال ۱۲۹۴ میلادی تحلیل پول کاغذی به فروپاشی کامل بازرگانی انجامید، بنابراین تا قرن پانزدهم میلادی حتی چین کم و بیش پول کاغذی را کنار گذاشت.

در اروپا، افتخار نخستین ناشر پول کاغذی نصیب سوئد شد که در سال ۱۶۶۱ میلادی، بانک یوهان پالمستروچ^(۱) استکهلم نخستین اسکناس را معرفی کرد. لیکن پس از آغازی بسیار موفقیت‌آمیز، این بانک نیز، بیش از حد در کار خود زیاده‌روی کرد و مجبور شد که از دولت وقت کمک بگیرد. به رغم این مثال، سایر کشورهای اروپایی به زودی از سوئد پیروی کردند. یکی از دلایل تأسیس بانک مرکزی انگلستان در سال ۱۶۹۴ میلادی، چاپ اسکناس بود که اغلب به شکل اوراق نقدی جاری عمل می‌کرد؛ به

طوری که مانده آن را می‌توانستند در یک حساب نگه‌دارند. در حال حاضر این بانک پرسابقه‌ترین ناشر مستمر اسکناس در جهان است.

با این وجود، در جاهای دیگر تجربیات بسیاری با فاجعه همراه بود که معروفترین آن زاییده فکر جان لا^(۱)ی اسکاتلندی بود، وی در سال ۱۷۱۶ میلادی دوک اورلیون و سپس لویی پاتر دهم را ترغیب کرد که به وی مجوز تأسیس بانک برای نشر اسکناس و تقویت اقتصاد فرانسه را اعطا کند. بانک رویال^(۲) که رسماً در سال ۱۷۱۸ میلادی به این نام تبدیل شد، در ابتدا موفقیت چشمگیری بدست آورد، اما وقتی دریافت که لا به اندازه بیش از دو برابر کل عرضه طلا و نقره فرانسه پول چاپ کرده، اعتماد عمومی و بانک، هر دو فروپاشید و لا نیز تبعید گردید.

بدگمانی فرانسه نسبت به پول کاغذی تا دهه ۱۷۹۰ میلادی ادامه یافت. پول کاغذی رایج در جریان شورش فرانسه که توسط دولت انقلابی منتشر شد، بلافاصله با کاهش ارزش مواجه گردید.

در عین حال، اربابان واقعی پول کاغذی در طرف دیگر اقیانوس اطلس بودند. همان طوری که جان کنت گالبرات گفته‌بود: «اگر تاریخ بانکداری بازرگانی به ایتالیا و بانکداری مرکزی به انگلستان بر می‌گردد، انتشار پول کاغذی، بدون تردید به آمریکایی‌ها تعلق دارد»، پدر پول کاغذی آمریکا بدون شک بنیامین فرانکلین است که چهره‌اش روی اسکناس ۱۰۰ دلاری نقش بسته‌است. او چاپخانه‌دار بوده و مانند لا، طرفدار جدی، واقعی و پرشور پول کاغذی به شمار می‌رفت.

یکی از قوانین ظالمانه‌ای که به استقلال آمریکا منجر شد این بود که مستعمره‌ها برای پرداخت هزینه‌های جنگ استقلال، بیش از حد اقدام به چاپ پول کاغذی کردند که همگی سریعاً کاهش ارزش یافتند.

همانطوری که در فرانسه پیش آمده‌بود، این تجربه ناخوشایند در آمریکا به بدبینی نسبت به پول کاغذی منجر شد، به طوری که تا نسل‌ها ادامه یافت. قانون اساسی

که در سال ۱۷۸۹ میلادی تدوین و اجرا شد، انتشار پول کاغذی را توسط کلیه ایالتها ممنوع کرد. در دهه ۱۸۳۰، اندرو جکسون تأسیس بانک مرکزی را وتو کرد، به این ترتیب که تا سال ۱۹۱۳ میلادی آمریکا بدون بانک مرکزی باقی ماند. در طول جنگ‌های داخلی، هر دو طرف (شمال و جنوب) به چاپ پول کاغذی روی آوردند و بار دیگر تورم را دامن زدند. بویژه پول ایالات هم پیمان تقریباً به همان اندازه مارک آلمان در سال ۱۹۲۳ میلادی، دچار افت ارزش گردید. حتی ریشه‌های نهضت مردمی دهه ۱۸۹۰ را می‌توان در فاجعه پول کاغذی نسل‌های پیشین جستجو کرد.

هنر جاعلان

عمده وقایع تاریخ نوین‌کننده انتشار پول کاغذی، بازتابی است از عدم توانایی‌های دولتها در پیروی از اصل ساده سال ۱۸۱۷ دیوید ریکاردو، اقتصاددان کلاسیک که در کتاب «اصول اقتصاد سیاسی و مالیه» درباره آن بحث شده بود بدین مضمون که «ضرورتی ندارد که کاغذ چاپ شده به‌عنوان اسکناس به لحاظ ارزشی، معادن فلزی باشد که قابلیت پرداخت یکسان دارد، بلکه لازم است از نظر مقدار کاغذ چاپ شده کنترل لازم صورت گیرد». پس نیازی نیست که بانک مرکزی اروپا یا بانک‌های مرکزی کشورهای عضو، بیش از حد پول کاغذی چاپ کنند. لیکن باید در نظر داشت که خطر دیگری پول‌های مختلف؛ از جمله یورو را تهدید می‌کند و چنین موردی جعل محسوب می‌شود.

جعل پول هم‌سَن پول کاغذی است. دلیل آن نیز کاملاً روشن است: کاغذ ذاتاً بی‌ارزش است. ولی با به جریان افتادن آن به‌عنوان پول، دارای ارزش می‌شود. ناشران پول کاغذی همیشه از جاعلین زیان‌های سختی دیده‌اند. در اوایل قرن نوزدهم میلادی، بانک انگلستان مبالغ کلانی را صرف کشف جعل اسکناس کرد و به مردم توصیه نمود از قبول آن پرهیز کنند. بسیاری از جاعلین دستگیر و تعداد زیادی از آنان نیز به دار آویخته شدند.

متعاقباً در این قرن، تعدادی از بانک‌های مرکزی از بزرگترین جاعل تمام اعصار به نام لئون وارنرک^(۱) زیان‌های فراوانی دید، او که احتمالاً روسی‌الاصیل یا موراوی‌الاصیل بود، در ظاهر عکاس یا بازرگان محترمی بود که در ویلای راحتی در جنوب شرقی لندن زندگی می‌کرد. اما در واقع وی شاه‌ماهی گروهی آنارشویست بود که جاعل بسیار موفق در اسکناس‌های اروپای شرقی آن زمان؛ بخصوص روبل روسیه محسوب می‌شد، اما او هرگز دستگیر نشد چرا که دارای هویت‌های بی‌شماری بود؛ حتی شواهدی یافت نشد که چگونه توانست در سال ۱۹۰۰ میلادی مرگ خود را به دروغ اعلام کند.

دشووارترین بخش جعل، اغلب تولید پول کاغذی نیست، بلکه توزیع آن است. زیرا توزیع اسکناس جعلی نیاز به سازمان قوی دارد و مؤثرترین جعل‌ها نیز توسط خود عاملین دولتی صورت گرفته‌است. به طور مثال در جنگ علیه فرانسه انقلابی، به علت تورمی که پس از پخش این پول جعلی ایجاد شد، با جعل پول رایج در فرانسه، انگلیسی‌ها مبلغ ناچیزی عایدشان گردید. جعل پول طرف مقابل نیز به تاکتیک جنگی استاندارد و اغلب ویران‌کننده‌ای تبدیل شده‌است. در جنگ ۱۹۹۱ - ۱۹۹۰ عراق، علیه ایران و در جنگ علیه طالبان در افغانستان، از چنین تاکتیکی استفاده شد.

هوشمندانه‌ترین مورد جعل اسکناس در زمان جنگ جهانی دوم بود که نازی‌ها علیه انگلستان بکار بردند. آنها جاعلین حرفه‌ای و ماهر بکار گرفتند و در کار جعل از کاغذهای بسیار مرغوبی که در تولید اسکناس از آنها بکار می‌رود استفاده کردند. وقتی اسکناس‌ها چاپ شد و به جریان افتاد، بانک انگلستان به علت کیفیت بالای این اسکناس‌ها در نگرانی شدیدی فرو رفت. این‌طور گفته شده که تنها وجه تمایز اسکناس‌های جعلی با اسکناس‌های واقعی، این بود که اسکناس‌های جعلی کاملاً بی‌عیب و نقص بود در حالی که اسکناس‌های واقعی تماماً دارای مشکلاتی بودند.

طرح‌هایی برای زندگی

بانک مرکزی اروپا کاملاً از تاریخ این جعل آگاهی دارد. و در واقع تهدید از طرف جاعلین، یکی از دلایل طرح‌های بسیار ظریف روی اسکناس‌های یورو است. به همین دلیل بود که اروپایی‌ها اجازه ندادند اسکناس‌های جدید قبل از اول ژانویه ۲۰۰۲ به جریان بیفتد. دلیل دیگر تأخیر در به جریان افتادن یورو این بود که در تعدادی از کشورهای اروپایی مبالغ زیادی از این اسکناس‌ها به سرقت رفته بود که پلیس در پی سارقین و به دام انداختن آنان بود. دلیل دیگر تأخیر، واکنشی بود که بانک مرکزی اروپا در مقابل ایرادات گله‌آمیز تعدادی از مردم در خصوص طرح‌های کسل‌کننده اسکناس‌های یورو از خود نشان داد. طبق گزارشات بانک مرکزی اروپا برای تمام بانک‌های چاپ‌کننده اسکناس، امنیت بر زیبایی اولویت دارد.

برای یورو، چهار لایه امنیتی وجود دارد. اول اینکه تعدادی ویژگی ساده در این اسکناس وجود دارد: مانند زمینه کاغذ و نخ اسکناس که برای عموم مردم قابل شناسایی است. همچنین تعداد ۷ یا ۸ ویژگی نامشخص و اغفال‌کننده وجود دارد که توجه ۵ میلیون اروپایی که به‌طور حرفه‌ای با پول کاغذی سر و کار دارند به خود جلب خواهد کرد. سوم اینکه، ویژگی‌های دیگری در این اسکناس‌ها وجود دارد که مختص ماشین‌های اتوماتیک تشخیص اسکناس اصلی از جعلی است. چهارم؛ ویژگی‌هایی است که فقط کارشناسان بانک‌های مرکزی می‌توانند آنها را تشخیص دهند. تمام این نکات به جز آخرین مورد، بعد از اول ژانویه به اطلاع عموم می‌رسد.

در هر صورت هنوز ایراداتی ذاتی در تمام این معیارهای امنیتی وجود دارد. همان‌طوری که پیتربوئر^(۱) کارشناس رسمی کاغذ اظهار می‌دارد، «تمام ویژگی‌های امنیتی توسط کارشناسان طراحی شده‌است و عامه مردم چیزی راجع به آنها نمی‌دانند». این وضعیت به همین صورت باقی خواهد ماند، با وجود تبلیغات گسترده‌ای که در سطح کلی و عمومی می‌شود. این موضوع را نیز نباید نادیده گرفت که معمولاً

اسکناس‌های جعلی در رستوران‌ها و محل‌های نیمه تاریک ارائه می‌شود. آقای بوئر برآورد می‌کند که احتمالاً ۳ درصد از اسکناس‌های رایج در اروپا جعلی است و این نسبت افزایش خواهد یافت. در مورد دلار آمریکا که در سراسر دنیا خارج از آمریکا نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد، این درصد به مراتب بیشتر است، یعنی تا ۳۰ درصد اسکناس‌های دلار جاری جریان در روسیه، اروپای شرقی، آفریقا و دیگر نقاط جهان تقلبی هستند.

از طرفی جعل اسکناس آسان‌تر شده است. رایانه‌های شخصی و اسکنرها و چاپگرهای رنگی پیشرفته، توانایی تصویربرداری هر چیزی را بسیار آسانتر از گذشته یافته‌اند. ولی هنوز راههایی وجود دارد که در این بازی می‌توان از جاعل جلوتر بود. یکی از این راهها کنترل شدید روی کاغذ است.

معروفترین تولیدکنندگان کاغذ اسکناس در جهان کرین^(۱) در ماساچوست آمریکا، پورتال^(۲) در همپشایر انگلستان و شامالیه^(۳) در آورن^(۴) هستند. دلارو، صاحب پورتال، بزرگترین چاپ‌کننده اسکناس در جهان است که ۱۵۰ کشور دنیا از مشتریان وی هستند. پورتال کاغذ اسکناس بانک انگلستان از سال ۱۷۴۲ تاکنون را تأمین کرده است.

راه دیگر جلوتر بودن از جاعلین، انتخاب دقیق طرح و رنگ اسکناس است. سالها بود که رنگ سبز دشوارترین رنگ قابل جعل بود و به همین دلیل آمریکائیان در اسکناس‌هایشان از این رنگ استفاده کرده‌اند، این اسکناس بعدها به «پشت‌سبز» معروف شد. بعضی ظرافت‌ها نیز به دشواری قابل کپی کردن می‌باشد. اگرچه زیباترین اسکناس‌ها، همیشه دشوارترین، برای کپی کردن نیستند. اسکناس‌های پلاستیکی که در استرالیا و برزیل در جریان است، از این جهت پیشرو است، اما کارشناسان، مدعی هستند که آنها نیز قابل کپی کردن هستند.

1- Crane

2- Portal

3- Chamalieres

4- Aurergne

سومین راه مقابله با جاعلین این است که اسکناس‌ها را زود به زود تغییر دهند. اگرچه تعداد کمی از بانک‌های مرکزی مایل به پذیرش این مسئله هستند که جعل اسکناس، مشکل همه است. تعجب این است که بسیاری از کشورها نسبت به تغییر اسکناس‌های خود سرعت بی‌سابقه‌ای به خرج داده‌اند. معمولاً اسکناس‌ها برای ۲۰-۱۵ سال در جریان هستند، با این همه طرح‌های آنها حتی زودتر از عمر اسکناس‌ها تغییر می‌کند. اینک اسکناس‌ها حتی در زمانی کمتر از ۱۰ سال در جریان باقی می‌ماند و باز هم طرح‌های آنها در کوتاه‌تر از این مدت تغییر می‌کند.

آخرین راه مقابله با جاعلین، بدون اسکناس زندگی کردن است. امتیازهای کارت‌های پلاستیکی، پول اینترنتی یا پول نقد الکترونیکی، طی سالهای اخیر مشتریان زیادی را به خود جلب کرده‌است، بدون اینکه بر تقاضا برای پول کاغذی تأثیر زیادی بر جا گذارد. اگر اثری هم داشته جایگزینی با چک بوده‌است و نه پول نقد، البته تقاضا برای پول کاغذی با ثروتمندتر شدن کشورها در حال افزایش بوده‌است، نه کاهش.

بهترین و باهوش‌ترین

پس چه کسی بهترین اسکناس‌ها را دارد؟ تقریباً همه قبول دارند که دلار آمریکا در پایین‌ترین مقام قرار دارد. مقام اول را باید کشوری داشته‌باشد که نسبت به سلیقه، بسیار گمنام است، کشوری مانند گواتمالا که اسکناس‌های بسیار جذاب چاپ می‌کند. با این همه اسکناس، بسیاری از کشورهای فقیر جهان؛ بویژه بعضی از کشورهای آفریقایی، اغلب به دلیل استفاده زیاد و نیز به علت کمبود شدید پول، خود در حال از بین رفتن است.

در اروپا، بعضی از ورزش‌دوستان طرح‌های جدید اسکناس‌های کشورهای هلند و فنلاند را می‌پسندند. در طول دهه اخیر، کشورهای اروپای شرقی و شوروی سابق اسکناس‌های جدیدی را ابداع و عرضه کرده‌اند؛ وقتی روسیه سفید اسکناسی با تصویر حیوانات عرضه کرد، به سرعت به نام خرگوش معروف شد. جذابترین این

اسکناس‌ها به کشورهای استونی و مقدونیه تعلق دارد. در افغانستان اسکناس‌های افغانی، که هم توسط طالبان و هم نیروهای اتحاد شمال، مورد استفاده قرار می‌گرفت، هر دو از یک چاپخانه در روسیه آمده‌بودند.

بهترین اسکناس‌ها، آنهایی است که توسط بانک‌های مرکزی چاپ نشده‌باشد. بسیاری از بانک‌های تجاری سالهاست که اسکناس‌های خود را مستقلاً چاپ می‌کنند، مجموعه‌ای از این اسکناس‌ها که توسط بانک‌های محلی در انگلستان چاپ شده در حال حاضر در موزه انگلستان در معرض دید عموم قرار دارد. سه بانک بزرگ اسکاتلند، هنوز اسکناس‌های خود را خودشان تولید می‌نمایند، اگرچه آنها هر کدام توسط بانک انگلستان کاملاً حمایت می‌شوند.

اما ناب‌ترین نمونه هنگ‌کنگ است، که تمام اسکناس‌هایش همیشه توسط بانک‌های تجاری مستعمره پیشین انگلستان چاپ می‌شده‌است. در واقع سالها بود که بانک هنگ‌کنگ و شانگهای به‌عنوان بانک مرکزی مستعمره عمل می‌کردند. حتی در حال حاضر، اسکناس‌های هنگ‌کنگ تحسین برانگیز است. در بازار عتیقه‌فروشان اسکناس‌های قدیمی هنگ‌کنگ، ارزش فوق‌العاده دارند. یک اسکناس سال ۱۸۶۷، اخیراً در بازار لندن به قیمت ۸۵۰۰۰ پوند (۱۲۵۰۰۰ دلار) به فروش رفت.

در خصوص طرح‌های اسکناس‌های جدید یورو، آنها نمره پایینی می‌گیرند. این اسکناس‌ها با طرح‌های ابتدایی که دارند، بسیار مورد انتقاد واقع شده‌اند. طراحان این اسکناس‌ها از تصاویر مردمی به‌طور کلی چشم‌پوشی کرده و پل‌ها و سردرها و یا طاق‌نصرت‌ها را به جای تصویر انسانها مورد استفاده قرار داده‌اند. این اقدام ممکن است خلاقیت تصور شود، در عین حال که یکی دو تای آنها حتی شباهت تردیدآمیزی با اصل بنا دارند. بدین ترتیب در یورو از نقشه‌ای که قبلاً برای درج نشان‌های خاص هر کشور بر روی اسکناس رایج همان کشور وجود داشت، به نفع حفظ طرح یکسان در همه کشورها صرف‌نظر شده‌است.

بر این اساس، اگر روزی انگلستان بخواهد به واحد پول مشترک اروپا بپیوندد،

اسکناس‌هایش عکس سر ملکه را از دست خواهد داد. مشکل در اینجا پناه بردن به سنگر سنتی است که کمتر از ۵۰ سال قدمت دارد، اما لازم به ذکر است که اسکناس همواره در طول تاریخ با مباحثه‌های جدال‌آمیز نیز روبرو بوده‌است.

منبع:

این نوشته ترجمه‌ای است از مقاله "Crisp and Even" در مجله The Economist که در تاریخ ۲۲ دسامبر ۲۰۰۱ به چاپ رسیده‌است.

پښتونستان د علوم او انساني مطالعات فرانسې
پرتال جامع علوم انساني